

6. Kontsepsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti // Dzherelelo pedahohichnoi maisternosti. Hromadianska osvita shkoliariv. Naukovo-metodychnyi zhurnal. – Vypusk № 1 (33). – Ch. 1-2. – Kharkiv: KhONMIBO, 2005. – S. 35-45.
 7. Kurok V. P. Formuvannia hromadianskosti fakhivtsiv u protsesi pidhotovky v zakladi vyshchoi osvity / V. P. Kurok // Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – 2018. – № 1 (75). – S. 234-245.
 8. Lozova V. Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia: Navchalnyi posibnyk / V. Lozova, H. Trotsko. – 2-e vyd. Kharkiv: «OVS», 2002. – 400 s.
 9. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172145.html.
 10. Rud M. V. Formuvannia hromadianskykh yakosti starshoklasnykiv u navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly (v umovakh polikulturnoho rehionu): Avtoref. dys. na zdobuttia nauk stupenia kand. ped. nauk: 13.00.05 / M. V. Rud. – Luhan. derzh. ped. un-t im. T. Shevchenka. – Luhansk, 2002. – 20 s.
 11. Sukhomlynskyi V. O. Narodzhennia hromadianyna / V. O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory. V 5-t. –T. 3. – K., 1977. – S. 283-582.
 12. Chorna K. Hromadianske vykhovannia – nahalna potreba Ukrainy / K. Chorna // Osvita Ukrainy. – 2000. – № 51/52. – S.5.
- Стаття надійшла до редакції 18.03.2020 р.**

УДК 378.013.42

DOI 10.31652/2415-7872-2020-62-70-74

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВИТИ

О. Д. Замашкіна

orcid.org/0000-0001-7343-3497

У статті зроблено спробу наукового обґрунтування процесу формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах соціокультурного освітнього середовища закладу вищої освіти. Розкрито та уточнено сутність дефініцій «цінності», «потреби», «ціннісні орієнтації», «соціальні цінності особистості», «соціокультурне середовище», «освітнє середовище». Досліджено потенційні можливості соціокультурного освітнього середовища ЗВО та виявлені об'єктивні та суб'єктивні чинники соціально-психологічних ризиків у процесі формування ціннісних орієнтацій студентства. Проаналізовано показники, що впливають на формування й розвиток соціокультурного освітнього середовища ЗВО.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, студенти, соціокультурне середовище, освітнє середовище, заклад вищої освіти

THE FORMATION OF STUDENTS' VALUE ORIENTATIONS IN THE SOCIOCULTURAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

O. Zamashkina

The article attempts to scientifically substantiate the process of forming students' value orientations in the sociocultural educational environment of higher education institutions (HEI). It was found that the learning process in it coincides with the period of formation of students' value consciousness, their moral and professional qualities; their personality, which necessitates the construction of a sociocultural educational environment on the principles of tolerance, creativity, interpersonal communication, with the aim of restoring the values and norms of the culture of society, consolidating and disseminating cultural innovations. The essence of the definitions of «values», «needs», «value orientations», «social values of an individual», «sociocultural environment», «educational environment» is disclosed and refined. It has been established that any educational institution is distinguished by its sociocultural environment, which is understood as the features of the educational institution as a whole, its professors and teachers, the richness of traditions, the culture of relations and relationships in it, the possibility of providing educational services, the material base, and information opportunities for independent curious work students. The potential possibilities of the sociocultural educational environment of the HEI are investigated and objective and subjective factors of socio-psychological risks in the process of forming value orientations of students are discovered. The methodology of vector modeling of the educational environment of V. Yasvin is analyzed, which made it possible to establish indicators that influence the formation and development of the sociocultural educational environment of the HEI (breadth, intensity, emotionality, social activity, dominance, coherence, awareness).

Keywords: values, value orientations, students, sociocultural environment, educational environment, institution of higher education.

Сьогодні одним із пріоритетних напрямлень політики нашої держави в галузі освіти є створення комфортної освітньої середовища в умовах закладу вищої освіти.

Епоха інформаційного суспільства відзначається інтенсивними змінами всіх сфер соціального життя. Найбільш помітними є структурні та змістовні перетворення у сфері вищої освіти. Процес навчання у вищому навчальному закладі (далі – ЗВО) збігається з періодом формування ціннісної свідомості студентів, їхніх моральних та професійних якостей. Тому вищий навчальний заклад постає важливою умовою формування їхньої особистості та ціннісних орієнтацій. Це обумовлює потребу в конструюванні соціокультурного освітнього середовища на принципах толерантності, креативності, міжособистісної комунікації з метою відтворення цінностей та норм культури суспільства, закріплення та розповсюдження культурних інновацій. Ураховуючи те, що «суб'єкти соціокультурного освітнього середовища закладу вищої освіти становлять особливу соціальну групу із притаманними соціокультурними, соціально-психологічними та психо-фізіологічними особливостями, особливої гостроти набуває проблематика ризикогенності такого середовища, а отже, й забезпечення членів соціальної групи відчуттям захищеності та психосоціального комфорту», – вважає М. Дем'янюк [2].

Питання соціокультурного середовища перебувають у полі зору багатьох учених, які намагаються висвітлити культурологічні, соціологічні, антропологічні, психолого-педагогічні аспекти освітнього середовища – І. Баєва, І. Габа, Л. Гаязова, Т. Гуменюк, С. Дерябо, Д. Іванов, І. Кадієвська, Л. Кепачевська, В. Тименко, Ю. Мануйлов, В. Маралов, Л. Новікова, В. Орлов, В. Панов, В. Рубцов, В. Ситаров, В. Слободчиков, К. Юрьєва, О. Ярошинська, В. Ясвін та багато інших. Учені В. Астахова, Ю. Кулюткін, М. Лапін, С. Подольська, В. Чепак досліджують соціокультурну проблематику освітньої середовища вищої школи. Проблема ціннісних орієнтацій особистості розглядається в дослідженнях Б. Ананьєва, В. Астахова, І. Бега, І. Дубровіної, А. Маслоу, Ж. Омельченко, К. Роджерса, С. Рубінштейна, М. Скока, Д. Фельдштейна, В. Ядова та ін.; формуванню ціннісних орієнтацій студентства присвячені наукові дослідження Н. Антонової, Н. Бондар, Ю. Іванової, Н. Стадник та ін.

Мета статті – наукове обґрунтування процесу формування ціннісних орієнтацій студентів в умовах соціокультурного освітнього середовища закладу вищої освіти.

Епоха інформаційного суспільства визначається інтенсивними змінами всіх сфер соціального життя. Найбільш помітними є структурні та змістовні зміни у сфері вищої освіти. Процес навчання в закладі вищої освіти (ЗВО) збігається з періодом формування ціннісної свідомості студентів, їхніх моральних і професійних якостей; їхньої особистості, яка обумовлює потребу в конструюванні соціокультурного освітнього середовища на принципах толерантності, креативності, міжособистісної комунікації з метою відтворення цінностей та норм культури суспільства, закріплення та розповсюдження культурних інновацій.

У словнику-довіднику з соціальної педагогіки зазначається, що «цінності – соціально-філософська категорія, яка фіксує позитивне чи негативне ставлення до будь-якого явища або предмета; поділяються на матеріальні, духовні цінності як ідеали суспільної та особистої діяльності, їх пріоритети, цінності як специфічне явище свідомості» [7, с. 511].

Необхідно відзначити, що суть життя особи зводиться насамперед до задоволення її потреб: первинних (побутових) та вторинних (у знаннях, праці творчості, спілкуванні тощо), які виникають під впливом внутрішніх та зовнішніх умов та активізують емоційну, пізнавальну, вольову сферу особистості, спонукаючи до дії. Виходячи з цього, «потреби – фундаментальна якість особистості, що визначає спосіб і спрямованість її життя, дій, поведінки. характер ставлення до дійсності та своїх обов'язків», – уточнює І. Бех [1, с. 128]. Поступово стимули та причини всієї людської діяльності набувають подальшого розвитку: потреби, які стали зацікавленістю, перетворюються у цінності. Усе, що для особи стає цінним та значимим, уписується в систему цінностей, яка й стає основою її світосприйняття та поведінки. З великої кількості та різноманітності цінностей особистість обирає ті, що включені в особистісну систему цінностей та ціннісних орієнтацій.

Необхідно зазначити, що «ціннісні орієнтації, виражаючи характер ставлення людини до різних аспектів матеріального та духовного світу, посідають значне місце в структурі особистості, відображають рівень її розвитку, на їх основі здійснюється регуляція діяльності та поведінки», – зазначає Ю. Іванова [5, с. 14]. «Ціннісні орієнтації – відбиття у свідомості людини цінностей, визначених нею у якості стратегічних життєвих цілей і загальних світоглядних орієнтирів. Вони впливають на стиль мислення, спосіб життя, перебіг емоційних процесів. Формуються у процесі соціального розвитку індивіда, і виконанні соціальних ролей» [7, с. 510]. Загалом можна констатувати, що «ціннісні орієнтації особистості – ті цінності суспільного життя, які вона поділяє та обирає в якості цілей власного життя та основних засобів їх досягнення та які слугують регулятором її соціальної поведінки» [7, с. 510-511].

Розвиток та формування сучасної особистості та її ціннісних орієнтацій розглядають як аспект мотивації, різновид соціальних установок, що займають чільне місце в структурі регуляції її діяльності та

впливають на соціальні цінності. Соціальні цінності представляють собою значущість предметів і явищ оточуючої дійсності з точки зору їх відповідності/ невідповідності потребам суспільства, соціальним групам, особистості. Стосовно соціальних цінностей окремої особистості маються на увазі «моральні, естетичні вимоги, вироблені культурою, які є продуктами суспільної свідомості» [7, с. 511].

Необхідно зазначити, що будь-які ціннісні орієнтації не можуть формуватися без певних матеріальних умов життєдіяльності, сформованого рівня загальної культури, нахилів, здатностей та здібностей особи, її індивідуальних особливостей та потреб, системи цінностей родини, суспільства, референтної групи, до якої вона належить. Тому так важливо для особистості створення відповідного «соціального середовища, тобто таких соціальних умов, які б, не порушуючи індивідуальності та унікальності особистості, її неповторності, забезпечували ефективну інтеграцію в різних сферах життєдіяльності, тобто, створюються такі умови життя, які реконструюють її соціальний досвід, соціальні взаємозв'язки й взаємовідносини [3, с. 441]. А найефективнішою формою соціальної адаптації є «асиміляція – свідоме, добровільне прийняття норм, цінностей середовища на основі особистісної самоідентифікації з середовищем» [5, с. 13].

Таким чином, сучасну студентську молодь необхідно розглядати як особливу соціальну групу, яка набуває статусу майбутнього інтелектуального потенціалу країни. Тому знання та розуміння ціннісних орієнтирів, уподобань та соціальних установок цієї групи має особливе значення як в глобальному та національному масштабах, так і на мікрорівні при вирішенні локальних завдань керування ЗВО.

Суспільні інститути, організації, різноманітні сфери мікросередовища одночасно впливають на особистість, програмуючи та визначаючи галузі діяльності, співвідношення цієї діяльності та особистості. Стосовно нашого дослідження, суспільна думка, соціокультурне освітнє середовище переломлює й корегує їхній вплив на особистість студентства, начебто розставляючи все по відповідних місцях.

Поняття «освітнє середовище» з'явилося внаслідок активізації ролі освіти в становленні суспільства нового типу, в якому значно зросла роль знань, інформації, а культура проникла в усі сфери людського існування. У «цьому середовищі діють певні суб'єкти, формується інституційна та неінституційна організація в системі взаємовідносин між учасниками освітнього процесу, а також здійснюється взаємодія з іншими інститутами й суспільством загалом», – уточнює М. Дем'янюк [2].

Необхідно констатувати, що соціокультурне освітнє середовище характеризується, насамперед, соціалізуючою функцією, яка забезпечує соціалізацію членів суспільства і складається з трьох складових – «соціальний», «культурний» і «діяльність». У сучасних умовах одним із головних завдань соціокультурної діяльності ЗВО є створення культурного розвиваючого середовища, організованого особливим чином і призначеного для включення особистості в реальне життя, формування її соціальної активності. Вплив соціокультурного середовища на суспільство й особистість в суспільстві важко переоцінити: звідси починаються сходинки до соціалізації, черпаються загальнокультурні та знаннєві запаси, розвивається художньо-емоційна сфера, знаходять задоволення дозвіллієві запити. Разом з іншими елементами життєвого середовища, соціокультурне освітнє середовище формує комплекс емоційно забарвлених уявлень особи про навколишній світ, своє місце в ньому («картини світу»), впливає на морально-етичні орієнтири, пропонує й формує програми поведінки та майбутньої професійної діяльності.

Е.В. Кочетовська виокремлює особливості освітнього середовища, які визначаються традиційною й розвивальною системою навчання. Під традиційною системою до навчання маємо на увазі такий підхід, за якого в центрі навчального процесу є викладач, який повідомляв студентам готові істини. Цей підхід не передбачав співробітництва викладача зі студентами. Саме розвивальна модель працює й за межами трансляційної парадигми, забезпечуючи не просто інформаційний підхід до культури, але й ціннісно-змістовний.

Отже, будь-яка освітня установа відрізняється своїм культурно-освітнім (соціокультурним) середовищем, яке характеризується власними загальними й специфічними особливостями, які істотно впливають на процес підготовки майбутнього фахівця та формування його особистості.

Необхідно підкреслити, що з точки зору «загальнонаукового значення культурно-освітнє середовище означає складову буття, доступну для сприйняття, в якій суб'єкти в процесі життєдіяльності можуть задовольняти свої потреби в освіті, розширювати свій кругозір, розвивати особистісні якості», – підкреслює С. Мардахасєв [6].

У ширшому сенсі під соціокультурним освітнім середовищем розуміються особливості навчального закладу в цілому, його професорсько-викладацького складу, багатство традицій, культура стосунків та взаємин в ньому, можливості надання освітніх послуг, матеріальна база, інформаційні можливості для самостійної позааудиторної роботи студентства тощо.

У вузькому значенні – особливості безпосереднього середовища навчання (аудиторій, центрів, професійної підготовленості і педагогічної культури викладацького складу, його менталітету, традицій, що склалися, та, звісно, взаємовідношень).

Соціокультурне освітнє середовище ЗВО – необхідна умова та чинник успішної адаптації студента до певного середовища, а через нього – до суспільства в цілому. Таке середовище включає в якості складових – власне його культуру, морально-психологічну атмосферу, навчально-виховну діяльність, поведінку (як самовираження) всіх його учасників (тих, хто навчає, тих, хто навчається, обслуговуючий персонал), стосунки та взаємодії, які впливають на формування духовно багатого та професійно підготовленого особистості студента як майбутнього фахівця.

Але необхідно зазначити, що в процесі професійної та педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього середовища ЗВО можливе формування поведінкового ризику, який визначається як усвідомлений/неусвідомлений спосіб поведінки. За словами О. Лактіонової, «джерелом соціально-психологічних ризиків є об'єктивні та суб'єктивні чинники: управлінські й організаційні традиції (встановлені правила, поведінкові настанови та стереотипи, пов'язані з діяльністю та дотриманням норм щодо її виконання), а також порядок організації освітнього процесу (розподілення аудиторного фонду, організація навчання, зокрема розподілення навчального навантаження, визначення обсягу навчальних завдань тощо та його методична забезпеченість, налагоджена робота з персоналом); зміст освіти та способи його засвоєння (тематика навчання, форми і методи навчання); сукупність особистісних характеристик суб'єктів освітнього процесу, особливостей їх взаємодії» [2]. Така ситуація призводить до дефіциту можливостей освітнього середовища та трансформує диспозицію у взаємодії в триаді «суб'єкт-об'єкт-суб'єкт».

Однак процес мінімізації згаданих соціально-психологічних ризиків пов'язаний з налагодженням внутрішньої роботи професорсько-викладацького складу, адміністративного корпусу, студентства, спрямованого на подолання негативних тенденцій у ставленні до навчально-виховного процесу, виконання професійних обов'язків, порушує мотиваційні процеси в самовизначення, самопізнання та самореалізації. Мета успішного управління створенням сприятливого соціокультурного освітнього середовища – забезпечення прояву в кожного з них необхідних особистісних якостей, зокрема таких, які спонукають до саморозвитку, пізнавальної активності, оволодіння навиками емоційної саморегуляції поведінки та діяльності, забезпечують відкритість до нового досвіду, зацікавленість у результатах власної діяльності й адаптованість до труднощів групових взаємодій в освітньому процесі тощо [2].

У науковій спадщині вченого В. Явіна особливо виділена розроблена ним методика векторного моделювання освітнього середовища, яка дозволяє здійснити аналіз чинників, що впливають на формування соціокультурного освітнього середовища. У ній середовище характеризується з точки зору «широти, інтенсивності, емоційності, соціальної активності, домінантності, когерентності, усвідомленості» [8]. Виходячи із запропонованої методики, ми можемо виділити показники, що впливають на формування й розвиток соціокультурного освітнього середовища ЗВО.

Такий показник як «широта» характеризується включенням об'єктів та суб'єктів середовища в освітню діяльність: структурне і змістовне наповнення середовища через збагачення змісту навчальних дисциплін та використання міжпредметних зв'язків. За словами Н. Зарічанської, «викладач повинен створювати й постійно збагачувати не лише предметно-розвивальне навчальне середовище, а й культурно-емоційне, уміти працювати зі змістом, формами, методами та засобами навчання, на високому рівні володіти різноманітними інноваційними педагогічними технологіями» [4, с. 21].

Показник «інтенсивність» характеризується насиченістю й концентрацією можливостей та їхній впливів: підтримка всіляких студентських ініціатив; різноманітність форм та методів взаємодії студентів, викладачів, громадських організацій; активна діяльність студентського самоврядування.

Базовими характеристиками показнику «емоційна насиченість» є присутність емоційної складової та запобігання домінуванню раціональності: взаємодія з суб'єктами освітнього середовища, націлена на збагачення соціокультурного середовища, що викликає особливий інтерес та неформальне відношення до проєктів, що реалізуються. Створення позитивної емоційної обстановки, ситуації успіху, рівноправний діалог викладача зі студентами веде до скорішого та адекватного формування в студента свого образу – Я, що є запорукою й основою успішного навчання. Саме емоційний акцент суб'єкт-суб'єктних та суб'єкт-об'єктних стосунків додає освітньому середовищу особливу привабливість.

Показник «соціальна активність» передбачає використання соціально орієнтованого потенціалу середовища як джерела духовних та матеріальних цінностей. Зміст цього показника полягає у створенні соціально та культурно значимих продуктів, що набувають об'єктивних і суб'єктивних цінностей: створення та підтримка музею (на тему історії становлення та розвитку ЗВО, історичної події країни, міста, пам'ятника тощо), активний студентський волонтерський рух.

Такий показник як «домінантність» є свідченням тому, яке місце займає локальне середовище ЗВО в системі соціокультурних цінностей особистості. Ступінь цього показника може зменшуватися із збільшенням показника «широта середовища» та навпаки; проте, у таких формах роботи, як волонтерський рух, спільна підготовка до деяких форм оцінювання успішності студентів згаданий показник набуває принципового значення.

«Когерентність» – узгодженість впливів багатьох чинників, дія яких відчуває на собі особистість – характеризується забезпеченням гармонійності співіснування та взаємодії студентства в інтегрованому середовищі; поєднання позитивних впливів та нейтралізація негативних.

Показник «усвідомленість» середовища характеризується усвідомленим включенням та високою мотивацією суб'єктів освітнього середовища, передбачає особисту відповідальність кожного за спільну діяльність.

Уключення в соціокультурне освітнє середовище деяких елементів соціокультурної діяльності на рівні академічної групи – відвідування театрів, виставок, музеїв, прикладної художньої та технічної творчості, екологічної діяльності, занять спортом – сприятиме освоєнню суб'єктами освітнього процесу культурних норм, цінностей і зразків поведінки, задоволенню духовних запитів і потреб у спілкуванні, позитивному сприйняттю, підвищенню рівня освіченості тощо.

Важливо відзначити, що студентів, який знаходиться під впливом безлічі чинників, що існують в соціокультурному освітньому середовищі ЗВО, необхідно відчувати гармонійний вплив всіх зазначених вище чинників, які поєднують в собі позитивні емоції та нейтралізують негативні.

Висновки. Можна констатувати, що формування ціннісних орієнтацій студентів у соціокультурному освітньому середовищі ЗВО передбачає створення таких умов, які б, не порушуючи індивідуальності й унікальності особистості, забезпечували б ефективну інтеграцію її в різних сферах життєдіяльності й реконструювали соціальний, культурний досвід, соціокультурні взаємозв'язки та взаємини.

Показником успішності створеного соціокультурного середовища є психологічна вдоволеність особи цим середовищем, придбання в ній певного соціального статусу та якісне виконання відповідних соціальних ролей; соціокультурна компетентність; оптимізація взаємодії особистості та групи.

Перспективами подальших наукових розвідок можна вважати обґрунтування соціокультурного освітнього середовища ЗВО як соціального інституту, становлення та розвитку якого залежить від характерних властивостей систем вищого порядку.

Література

1. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 124-129.
2. Дем'янюк М. Д. Соціокультурні засади освітнього середовища вищого навчального закладу /М.Д. Дем'янюк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11438/Demianiuk%20M%20B.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Замашкіна О. Соціально-педагогічні умови соціальної адаптації дітей з особливими потребами в освітньому просторі / О. Замашкіна // Молодий вчений. – № 10 (50) жовтень. – 2017. – С. 439- 443.
4. Зарічанська Н. Використання особистісно-орієнтованих технологій у навчанні іноземних мов / Н. Зарічанська // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. – 2019. – Випуск 60. – С.18-23.
5. Іванова Ю. Формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх соціальних педагогів /Ю.Іванова // Рідна школа. – 2011. – № 7 (липень). – С. 14 – 17.
6. Мардахасев С.Л. Соціальна педагогіка /С.Л. Мардахасев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stud.com.ua/56648/pedagogika/sotsiokulturnogo_seredovischa_osvitnogo_ustanovi_vpliv_sotsializatsiyi_vihovannya_ditey#3
7. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер. – 2009. – 542 с.
8. Ясвин В. А. Экспертиза школьной образовательной среды / В. А. Ясвин. – М.: Сентябрь, 2000. – 128 с.

References

1. Bekh I.D. Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti / I.D. Bekh // Pedagogika i psykholohiya. – 1997. – № 1. – S. 124-129.
2. Dem'yanyuk M.D. Sotsiokulturni zasady osvith'oho seredovyscha vyshchoho navchal'noho zakladu /M.D. Dem'yanyuk. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11438/Demianiuk%20M%20B.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Zamashkina O. Sotsial'no-pedahohichni umovy sotsial'noyi adaptatsiyi ditey z osoblyvymy potrebamy v osvith'omu prostranstve / O. Zamashkina // Molodyy vchenyy. – № 10 (50) zhovten'. – 2017. – S. 439- 443.
4. Zarichans'ka N. Vykorystannya osobystisno-oriyentovanykh tekhnolohiy u navchanni inozemnykh mov / N. Zarichans'ka // Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya: pedahohika y psykholohiya. – 2019. – Vypusk 60. – S.18-23.
5. Ivanova Y.U. Formuvannya tsinnisnykh oriyentatsiy studentiv – maybutnykh sotsial'nykh pedahohiv /YU.Ivanova // Ridna shkola. – 2011. – № 7 (lypen'). – S. 14 – 17.
6. Mardakhayev S.L. Sotsial'na pedahohika /S.L. Mardakhayev. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: https://stud.com.ua/56648/pedagogika/sotsiokulturnogo_seredovischa_osvitnogo_ustanovi_vpliv_sotsializatsiyi_vihovannya_ditey#3
7. Sotsial'na pedahohika: slovnyk-dovidnyk / Za zah. red. T.F. Alyeksyeenko. – Vinnytsya: Planer. – 2009. – 542 s.
8. Yasvyn V.A. Ekspertyza shkil'noho osvith'oho seredovyscha /V.A. Yasvyn. – M.: Sentyabr', 2000. – 128 s.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2020 р.